

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2017. – Т. 35-36. – С. 313-319

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2017. – Volume. 35-36. – pp. 313-319

УДК: [323.1:342.1](437)

© Тетяна Федорчак¹

Моделі формування національних держав у Європі: case-study Чехословаччини

Автор вважає, що процес становлення держав нового типу залежить від попереднього формування на тій чи іншій території складових майбутнього розвитку «держав – стандартизована культура», де вони утворилися до початку індустріалізації. У більшості таких спільнот процес появи національних держав був швидким і безболісним, без прийняття спеціальних політичних рішень і проходження різних стадій культурної гомогенізації. У статті проаналізовано особливий випадок формування національної держави в Чехословаччині.

Ключові слова

Національні держави, «держав – стандартизована культура», Чехословаччина, політичний процес, політичні кризи.

Models of Formation of National Countries in Europe: Case-Study of Czechoslovakia

The author is inclined to think, that the process of formation of new type states directly depended on the previous existence in one or another territory halves of the future pair 'state – standardized culture', where they were formed before the beginning of industrialization. The process of the emergence of national states was quick and painless, without the adoption of special political decisions and the passage of various stages of cultural homogenization. The in-depth analysis of the peculiarities of the political development of Czechoslovakia indicates that it differs from other CEE states. In the course of the political process, Czechoslovakia 'out of order' habitual for many trampled by internal disputes and dismembered among themselves states of this region. But its model can be used in many respects, if not for imitation, then as a dominant paradigm for contemporary or future development in the third millennium.

Keywords

National states, 'state – standardized culture', Czechoslovakia, political process, political crises.

Вчені, які досліджують нації і націоналізм, відзначають нерівномірність формування національних держав у Європі і кожний трактує процес своєрідно. Е. Сміт вважав, що поява національних держав «у різний час і в різних місцях» спричинила «часовий розрив між трьома основними революціями – у сфері поділу праці, контролю управління та культурної координації»².

П. Альтер вбачав процес появи національних держав у Європі не в кардинальних змінах соціальної, економічної і політичної сфер XIX-XX ст., а в змінах самої ідеї нації, де є три основні фази формування держав. У першій фазі (XVI-XVIII ст.) національні держави формувалися на тлі загального політичного минулого і революційних змін монархії. В Нідерландах, Англії і Франції династичні держави перетворились у нації-держави. Друга фаза (I пол. XIX ст.) – це «уявлення про націю як культурну спільноту». У третій фазі (II пол. XIX – поч. XX ст.) теж переважало поняття культурної нації. У ЦСЄ і ПСЄ національні держави виникали через сецесії і поділ поліетнічних імперій. Він писав, що сформована політична свідомість народів, які бачили себе як мовні й етнічні общини, спрямована не на державу, і не на чинну державу, а проти неї³.

¹ Доктор політичних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Україна, E-mail: tatyana.fedorchak@mail.ru

² Сміт, Е.Д. (2000). Образование наций // Прусаускас А.А. (сост.) Этнос и политика. Хрестоматия. Москва, Издательство УРАО, С. 88-90.

³ Альтер, П. (2000). Этапы образования национальных государств в Европе // Прусаускас А.А. (сост.) Этнос и политика. Хрестоматия, Москва, Издательство УРАО, С.155-157.

Цікаві моделі Е. Геллнера про різне формування національних держав у Європі та їх «часові пояси». Запропонований Е. Геллнером Перший «часовий пояс» – атлантичний берег Європи з «вкрапленням» націй у чинні держави. «Якщо націоналізм припускає шлюбний союз держави і культури, то в цьому регіоні пари склалися задовго до того, як було оголошено, що вони створені одне для одного»⁴. Тут була безліч місцевих діалектів, близьких до мови, яку вживала адміністрація. «Носіїв діалектів» переконали, що формальна мова, яку їм слід освоїти для спілкування з чиновниками – «правильна» версія тієї, якою вони користуються вдома. Тож більшість без особливих конфліктів і труднощів сприйняла «національну «Я-концепцію», панівної високої культури.

Другий «часовий пояс» – «на схід від атлантичного узбережжя Європи», де побудова національних держав уніфікована. Відсутність «династичних держав» – політичних одиниць, відповідних націоналізму і дві кодифіковані культури – італійська й німецька, вимагали «єдиного політичного даху» над територією, де домінувала висока культура. Потрібно було зібрати воедино «дрібні і середні держави», що часто спричиняли крах «небажаних правителів». Тож національні держави тут «виковувалися» у війнах і напруженій дипломатичній боротьбі⁵.

Третій «часовий пояс» – далі на схід, мав зразки «національної держави». Це складна, «клаптикова» картина географічного і соціального плетива різних культур, де політичні, культурні і релігійні межі не збігалися і не підтримували одна одну». Регіон мав завдання по створенню культури і держави, які їх формують. Є два сценарії побудови національних держав: 1) наявність ідеї «історичної» нації – групи, що вже мала державу, але втратила її і націоналісти вимагали відродити політичну одиницю, «зниклу через династичні чи релігійні конфлікти»; 2) сценарій, що припускав створення політичної одиниці, яка пов'язана лише з «культурною своєрідністю території»⁶. Е. Геллнер писав, що різниця між сценаріями не принципова, важливо, що є активісти, агітатори, просвітителі, які закликають відродити «колишню славу» нації, чи ж роблять спроби «звернути увагу на її культурну своєрідність». Їх наявність і відрізняє формування держав у регіоні від «централізації зверху».

Четвертий «часовий пояс» – «більш-менш відповідає території колишньої царської імперії». У 1815-1918 рр. Східну Європу поділили між трьома імперіями – Османською, Російською і Габсбургів, які завершили існування у 1918 р. Держави тут формувались інакше: через фактичне відновлення меж Російської імперії в СРСР⁷. Нові держави на теренах інших імперій ідеологічно відмінні – національні, а ідеологія СРСР не була націоналістичною. Тут ніколи не було «ні держави-нареченого, ні нареченої-культури», а «їх пошук тимчасово припинили через сімдесяти – чи сорокалітнє панування більшовицької ідеократії». І лише колапс СРСР вдруге відкрив у цьому часовому поясі «дорогу націоналізму»⁸.

Події в Європі традиційно розглядають «на захід від Росії і на схід від Німеччини» у геополітичній перспективі, на рівні блоків, сфер впливу великих держав, виходячи з рішень Версальської системи, нацистської « нової Європи», «блоку СРСР» чи «блоку» пострадянського, що об'єднує під назвою «transitive countries» держави від Чехії до Молдавії. Підхід цінний, але не менш цікавим є й розгляд внутрішніх процесів інших держав регіону. Розпад Австро-Угорщини цікавий тим, що став першим досвідом краху європейської імперії не просто на національні держави, а на держави в умовах жорсткого зіткнення ідеологій, відцентрових і доцентрових сил, підходів до їх розбудови тощо.

Чехословаччина як держава, що двічі зникала з мапи світу, кілька разів змінювала назву, ще більше разів політичний режим і ідеологію (за її 70 рр.), цікава щонайменше двома ознаками. Парадоксальним чином її створення, розбудова і доля є прикладом моделі змін, що відбуваються на уламках імперії, а також її унікальність, несхожість цінні як альтернативний політичний досвід. Чехословаччина цікава від її назви (це не суто національна держава: Чехо-Словаччина дещо нагадує Австро-Угорщину), безлічі національних меншин, що жили на її території; полі-

⁴ Геллнер, Э. (2002). Пришествие национализма. Мифы нации и класса, Нации и национализм. Москва: Практис, С.125.

⁵ Там само, С.126-127.

⁶ Там само, С.127.

⁷ Геллнер, Э. (2002). Пришествие национализма. Мифы нации и класса, Нации и национализм, Москва, Практис, С.128.

⁸ Там само, С.130, 135.

тичного ладу, що був єдиною спробою створити західну демократію в міжвоєнній ЦСЄ; обставин її створення і катастроф.

«Якщо чехи і словаки у своїй історії пережили 1000 років історії Європи, а за останні 50 років мали досвід сучасної демократії, фашизму і сталінізму, – писав І. Світек, – то долі цього народу настільки важливі для Європи і світу, що лише досить обмежений політик міг би бачити в чехословацькій трагедії локальне і маргінальне явище»⁹. Сама політика Чехословаччини ХХ ст. досить повчальна. Case-study «чехословацького проекту» – це ідея державотворення і її реалізація, конкретні ідеали побудови, що намагалися втілити в життя його творці, зокрема перший президент Т.Г. Масарик. У «чехословацького проекту» є і третє значення – «чехословакізм», тобто ідеологія політичної єдності чехів і словаків на основі етнічного споріднення. Чехословаччина не створювалася, як моноетнічна національна держава на підставі лише «природного» права на «самовизначення» – важливого як і національна ідея; в основі нової держави були світоглядні ідеали, загальнолюдські цілі і завдання. Тож «чехословацький проект» не тотожний ідеї державотворення чехів і словаків, а ідеологічний, спрямований на реорганізацію всіх сфер життя суспільства.

Протистояння альтернативних «проектів» у національному творенні (меншини і державна нація/ нації) і соціалній перебудові (фашизм, комунізм) – константа духовного життя Першої республіки, де у вільній атмосфері дискутували актуальні для Європи ідеї. Коло питань, щодо яких ці ідеї виникли, виходить за «чехословацьку» проблематику; є різні підходи до розуміння і побудови «політичної нації», відносин між національною державою і меншинами, якістю демократії й опозиційними викликами. Це спростовує міф про «тиху європейську провінцію», оскільки міжвоєнна Чехословаччина не була тихою¹⁰, а «чехословацький проект» заперечував провінційність.

Чех Я. Паточка писав, що про його націю в Європі і світі «нічого не відомо, адже все, що її стосується, тривіально, нецікаво – чи лише видається таким»¹¹. Логіка ж інша: чеська (і центральноєвропейська) проблема «нецікава», тому що невідома. Так, 14 листопада 1918 р. у Празі у залі засідань Чеського земського сейму зібралися понад 200 активних чехів і словаків та проголосили себе Національними зборами. Вони розуміли свою участь у творенні історії. Адже лише три дні як закінчилася Перша світова війна, а за два дні у Відні відрікся від престолу імператор Австро-Угорщини – Карл Габсбурзький.

Прем'єр К. Крамарж відкрив засідання і сказав: «у всіх нас груди здіймаються з радості і гордості за те, чого в страшній війні зуміла домогтися наша нація. З першої миті військової бурі вона вірила і сподівалася, що нарешті досягне своєї свободи і незалежності. Героєм війни була наша чехословацька нація». Промову спікера, що славив то «чеську», то «чехословацьку» націю, її вождів, держави Антанти, десятки разів переривало гучне «Слава!» і оплески. Зрештою він урочисто заявив: «Ми не можемо ще сьогодні... втілити в основні державні закони як хочемо жити. Але одну річ Національні збори можуть проголосити вже нині. Всі пута, що пов'язували нас з династією Габсбурзько-Лотаринзькою, розірвані. Вона втратила всі права на чеський трон! І ми вільні, і проголошуємо, що наша держава є вільною чехословацькою республікою ...прошу вас, щоб ви першим президентом Чехословацької республіки обрали Томаша Масарика. Отже, я проголошую професора, доктора Томаша Г. Масарика одноголосно обраним президентом Чехословацької республіки»¹².

Політичні події Чехословаччини – феномен Європи, приклад завершеного циклу – творення, розвитку, проходження через всі характерні для континенту фази – етнонаціональні, політичні й економічні проблеми, окупації, розпад і відновлення, глибокі соціальні зміни, цивілізаційну кризу і досягнення цілком логічного завершення. І все це лише в одному ХХ ст. Чехословаччина постійно йшла європейським шляхом розвитку – виникла чітко визначеною на політичній

⁹ Sviták, I. (2006). *Národ a dějiny // Spor o českých dějin-2. 1938-1989* / Ed. M. Havelka, Praha, S.109.

¹⁰ Klíma, I. (2003). *Karel Čapek – Politický novinář // Čapek K. O demokracii, novinách a českých poměrech*. Praha, S.11.

¹¹ Patočka, J. (1993). *Co jsou Češi? Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení*. Praha, Panorama, S.7.

¹² Lustigová, M., (2007), *Kramář Karel První československý premiér*, Praha, : Vyšehrad, S. 154; Patočka J. (2006), *Češi. Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám*. Tento svazek připravili k vydání Karel Palek a Ivan Chvatík, *Sebrané spisy Iana Patočky*, Svazek 12, Praha, S. 343-344.

карті Східної Європи після Першої світової війни і завершила існування після розпаду Східного блоку та краху комунізму в кінці 80-х рр.

Державний розвиток Чехії та Словаччини, як єдиної держави нараховує 75 років – від її утворення 28 жовтня 1918 р. і до договору між ними про розлучення та поділ 1 січня 1993 р., що в європейському контексті не виглядає тривалим періодом. Але якщо ретельно проаналізувати цей шлях, то можна зробити деякі висновки. Скажімо, навіть поверховий огляд трансформацій цієї малої, але важливої держави спрямовує до чітких її рис. Тому серед чехів дуже популярна теза про магічну роль років, які завершуються цифрою вісім. Так, від утворення держави в 1918 р. є ще кілька дат, що завершуються вісімкою, і які не лише постали зовнішніми межами чехословацької історії, але й змінили напрями її розвитку. Це – 1938, 1948, 1968 та 1988 рр. Віра в самостійну роль цифр, може впливати на масову політичну свідомість, але політична наука не сприймає такий привабливий і популярний, хоч не достатньо серйозний метод для пояснення того, що відбувалося і в минулому, і тепер.

Пояснення поворотних подій у Чехословаччині у вказані роки, не слід розглядати як умовності літочислення. Більш об'єктивно виглядає їх пояснення щодо основних тенденцій політики. Так, восени 1918 р. поразка центральних сил у війні привела до краху східноєвропейської імперії. На їх «залишках» з'явилися нові національні держави, в т.ч. і Чехословаччина. У 1938 р. проти рішень Версальського миру виступила Німеччина і почався переділ кордонів. Чехословаччина стала першою жертвою (другою після Австрії, але першою серед держав з не німецьким населенням). Її крах відбувся внаслідок Мюнхенської угоди (29-30 вересня 1938 р.), яка прирекла державу на швидке знищення¹³.

У 1948 р. перед відновленою Чехословаччиною знову постала проблема вибору, хоч він майже не залежав від рішень її уряду, громадян, а диктувався ззовні. Зіткнення позицій прозахідних сил, згрупованих навколо президента Е. Бенеша, і компартії, що підтримувала модель політичної системи СРСР, дало перемогу комуністам¹⁴. Чехи та словаки знову дотримались спільної для Східної Європи тенденції, лише найдовше чинили опір формуванню сталінської моделі – в інших державах регіону поворот здійснили ще в 1946 та 1947 рр.

У 1968 р. прагнення чехів і словаків повернутися до принципів політичної демократії викликало глибокі зміни і сподівання в суспільстві, але водночас і зростання тривоги серед її союзників по ОВД. П'ять держав-учасниць ОВД ввели війська в ЧССР і покінчили з демократичним експериментом. Хоч рух за демократію ЧССР виглядав унікально для Східної Європи, але слід пам'ятати, що в березні 1968 р. страйкували польські студенти та інтелектуали і навіть більш войовничо налаштовані французькі студенти у травні того ж року¹⁵.

Зрештою, через двадцять років настала остання криза в історії Чехословаччини. У 1988 р. виступила антикомуністична опозиція чехів і словаків та покінчила з реальним соціалізмом. Але і тут події в ЧССР розвивалися в загальному східноєвропейському процесі спрямованому на повалення чинної політичної системи.

Тож перший висновок з розвитку політичного процесу Чехословаччини – тісний зв'язок з великими поворотами європейської історії, підтвердження її незмінної європейської належності. Ця риса, поряд з високими економічними і соціальними показниками, обґрунтовує перед світом і в самій державі не лише її географічну, а й соціально-політичну ідентичність з Європою, на відміну від істотних проблем, що виникли перед іншими державами регіону. Проблема ідентичності держав ЦСЄ постала і в 1989 р. Відразу після революційної осені окреслилася нова межова лінія, яка поділяла безперечно «європейську» Центральну Європу від «сумнівної» в цьому плані Південно-Східної (Балкани) і дійсно Східної Європи (СРСР), що чітко простежувалося в західній літературі.

¹³ Записка министерства иностранных дел Чехословакии о пребывании чехословацкой делегации в Мюнхене. 29 сентября 1938 г. URL: http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19380929chek.html (дата звернення: 12.10.2017).

¹⁴ Gröger, F. Ch. (2005). Košický vládní program, počátek cesty k morálnímu úpadku, Pardubice. URL: <http://www.bruntal.net/2005040602-kosicky-vladni-program-pocatek-cesty-k-moralnimuupadku> (дата звернення: 10.11.2017).

¹⁵ Кардин В., Варшава, март 1968 года. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/127/kardin.htm> (дата звернення: 10.11.2017); Кризис 1968 г. во Франции URL: http://www.history-names.ru/k/krizis_1968.shtml (дата звернення: 10.11.2017).

Серед держав ЦСЄ мало таких, що не лише стали частиною великих європейських процесів, а й стоять в їх центрі, а Чехословаччина належить саме до таких. Дві її дати – 1938 і 1968 рр., поворотні для всієї Європи. У 1938 р. європейські лідери – А. Гітлер, Б. Муссоліні, Н. Чемберлен і Е. Даладьє у Мюнхені, плануючи зберегти мир у Європі, передали землі судетських німців від демократичної Чехословаччини нацистській Німеччині. Але жертва чехів була даремною. Результат був протилежним – це лише допомогло Німеччині підготуватися до великої війни проти Західної Європи, тобто проти них самих.

Друга дата – не лише спроба Чехословаччини побудувати соціалізм «з людським обличчям», а й те, що вона завершилася введенням у державу військ ОВД. Це одне з найбільших протистоянь епохи «холодної війни» між Сходом і Заходом, що приголомшило світ, вийшло за ЧССР, стало ознакою краху реального соціалізму. Гальмування ж політичного процесу шляхом військової сили лише стримало його на 20 рр. Відомий дисидент М. Джілас писав, що «окупація Чехословаччини завершила трансформацію СРСР зі світової ідеологічної сили в світову імперіалістичну державу... криза сталінізму стала кризою марксизму»¹⁶. Л. Колаковскі вважав, що «з 1968 р. і далі соціалізм перестав бути інтелектуальною проблемою і перетворився у владу»¹⁷.

Наступною особливістю політичного розвитку держави є тривалість періодів, окреслених кризовими роками. Повороти наставали майже рівномірно через 20 рр. Безкризовий розвиток держави теж тривав лише 20 рр. Виключення – лише період 1938-1948 рр., коли криза настала через 10 років. Але пригадаймо, що ці 10 років було надто насиченими подіями світової політики. Європа і світ пережили другу спустошливу війну, яка прискорила ритм життя не лише чехів і словаків, а й усього світу. Питання, яке більше цікавить політологів, полягає в тому чи 20-річні чехословацькі періоди залежали від потенціалу її безкризового розвитку у певний період, чи спровоковані ззовні? Вважаємо, що особливе місце Чехословаччини в центрі Європи, серед потужних держав, з їх чітко вираженими інтересами до її території та внутрішніх і зовнішніх політичних позицій, робить державу досить залежною від геополітики. Тож і тривалість без кризових періодів швидше пов'язана з зовнішніми умовами, ніж з внутрішніми. Втім, щораз держава не просто переживала зіткнення політичних сил, катарсис і йшла далі, але кожна криза завершала один період і починала інший у новому напрямі. Це визначає кризові роки як межові у політиці Чехословаччини.

Кінець 80-х рр. держава зустрічала зміненою, оновленою після кризи 1968 р.¹⁸ Основні політичні актори 1988 р. – нове покоління, що виросло в епоху «нормалізації» і сприймало владу як фальшиву. Молодь виросла після репресій, мала імунітет проти пропаганди, не знала страху старших, була більше «європейською» ніж попередники, їй близькі ідеї, які турбують людство – екологія, віра, права людини. Вона йшла на демонстрації, не питаючи дозволу. Ці прояви влада зустрічала репресіями, які «роз'їдали як ерозія» її останні опори, створені на страху й апатії. Влітку 1988 р. десятитисячна демонстрація молоді пройшла через центр Праги з гаслами «Свободи!», восени 5 тис. чол. на площі Св. Вацлава заклики «Свободи!» поєднали з гаслами демократичної спадщини Масарика і Першої республіки. У грудні відбувся перший (з дозволу влади) дисидентський мітинг на честь 40-ї річниці Загальної декларації прав людини. Дисидентський рух став офіційним опонентом влади¹⁹.

У кризові роки суспільство, громадяни активно брали участь у політиці, демонстрували своє ставлення – масову радість, тріумф щодо незалежності Чехословаччини у 1918 р., змін у «Празькій весні», а за сумних обставин при прийнятті Мюнхенських рішень чи введенні військ ОВД на територію держави – масовий протест. Демонстрації були в Чехословаччині в лютому 1948 р., і восени 1988 р. У добрі чи злі часи чехи (більше від словаків) завжди виявляли власне ставлення до подій як суб'єкти політики. Провідна роль належала інтелігенції – структурованій соціальній групі з традиціями боротьби за істину через моральний імператив. Принцип руху гуситів «Істина торжествуватиме!» був об'єднуючим у всі періоди значних подій політичного процесу держави, їх основною нормою. Останньою особливістю, яка впливає з вище визначе-

¹⁶ Djilas, M. (1969). There'll be many different Communisms in 1984, *The New York Times Magazine*, 23.03. P. 17.

¹⁷ Kliment, A. (2008). 1968 – neb na rebelii je nás málo, *Literární noviny*, № 25, S. 7-9.

¹⁸ Kučera, K. (2007). O výklad našich nejnovějších dějin // *Spor o smysl českých dějin 2. 1939-1989. Posuny a akcenty český otázky*, Praha, S. 470-481.

¹⁹ Kundera, M. (2007). Český úděl, *Literární noviny*, № 52. S. 17-19.

них і відмежовує Чехословаччину від її сусідів зі Східної Європи, це засоби – зазвичай мирні, протистояння рідко переростало межі пасивного опору, що неефективне у короткостроковому плані, але завжди дієвіше в перспективі.

Отже, становлення держав нового типу залежало від існування на тій чи іншій території половинок майбутньої пари «держава – стандартизована культура», де вони сформувалися до початку індустріалізації. Процес появи національних держав був швидким і безболісним, без прийняття спеціальних політичних рішень і проходження різних стадій культурної гомогенізації. Якщо ж була лише одна з половинок – культура, слід було найперше створити загальні політичні інститути, тобто розбудувати державу. Коли ж були відсутні обидві половинки майбутньої пари – створювали загальні політичні інститути і формували стандартизовану культуру. Політичний розвиток Чехословаччини відмінний від інших держав ЦСЄ. В ході політичного процесу вона «поза нормами», звичними для багатьох пошматованих внутрішніми суперечками і розсварених між собою держав регіону. Але її приклад у багатьох відношеннях може бути використаний, якщо не для наслідування, то хоч як переважаюча модель для сучасного чи й майбутнього їх розвитку в третьому тисячолітті.

Список джерел

1. Альтер, П. (2000). Этапы образования национальных государств в Европе // Ппраускас А.А. Этнос и политика. Хрестоматия, Москва, Изд-во УРАО, С.155-157.
2. Геллнер, Э. (2002). Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Нации и национализм. Москва: Праксис, С.121-145.
3. Записка министерства иностранных дел Чехословакии о пребывании чехословацкой делегации в Мюнхене. 29 сентября 1938 г. URL: http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19380929cheh.html (дата звернення: 12.10.2017).
4. Кардин В. Варшава, март 1968 года. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/127/kardin.htm> (дата звернення: 10.11. 2017).
5. Кризис 1968 г. во Франции URL: http://www.history-names.ru/k/krizis_1968.shtml (дата звернення: 10.11. 2017).
6. Смит, Э. Д. (2000). Образование наций // Ппраускас А.А. Этнос и политика. Хрестоматия. Москва, Изд-во УРАО, С. 86-94.
7. Djilas, M. (1969). There'll be many different Communisms in 1984 // The New York Times Magazine, 23.03., P. 17-19.
8. Gröger, F. Ch. (2005). Košický vládní program, počátek cesty k morálnímu úpadku , Pardubice. URL: <http://www.bruntal.net/2005040602-kosicky-vladni-program-pocatek-cesty-k-moralnimu-upadku> (дата звернення: 10.11. 2017).
9. Klíma, I. (2003). Karel Čapek – Politický novinář // Čapek K. O demokracii, novinách a českých poměrech. Praha, S. 3-18.
10. Kliment, A. (2008). 1968 – neb na rebelii je nás málo // Literární noviny, № 25, S. 7-9.
11. Kučera, K. (2007). O výklad našich nejnovějších dějin // Spor o smysl českých dějin 2. 1939-1989. Posuny a akcenty český otázky, Praha, S. 470-481.
12. Kundera, M. (2007). Český úděl // Literární noviny, № 52. S. 17-19.
13. Lustigová, M., (2007). Kramář Karel První československý premiér, Praha: Vyšehrad, 353 s.
14. Patočka, J. (1993). Co jsou Češi? Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení. Praha, Panorama, 240 s.
15. Patočka, J. (2006). Češi. Soubor textů k českému myšlení a českým dějanám. Tento svazek připravili k vydání Karel Palek a Ivan Chvatík, Sebrané spisy Iana Patočky, Svazek 12, Praha, S. 341-365.
16. Sviták, I. (2006). Národ a dějiny // Spor o českých dějin-2. 1938-1989 / Ed. M. Havelka. Praha, S. 109-120.

References

1. Alter, P. (2000). Etapy obrazovaniya natsionalnykh gosudarstv v Evrope // Pprauskas A. A. (sost.). Etnos i politika. Khrestomatiya, Moskva, S.155-157.
2. Gellner, E. (2002). Prishestvie natsionalizma. Mify natsii I klassa // Natsii i natsionalizm. Moskva: Praksis, S.121-145.

3. Zapiska ministerstva inostrannykh del Chekhoslovakii o prebyvanii chekhoslovatzkoj delegatzii v Myunkhene. 29 sentyazbrya 1938 g. URL: http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19380929chek.html (data zvernennya: 12.10.2017).
4. Kardin V. Varshava, mart 1968 goda. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/127/kardin.htm> (data zvernennya: 10.11.2017).
5. Krizis 1968 g. vo Frantzii/ URL: http://www.history-names.ru/k/krizis_1968.shtml (data zvernennya: 10.11.2017).
6. Smit, E.D. (2000). Obrazovanie natzij // Prazauskas A. A. (sost.). Etnos i politika. Khrestomatiya, Moskva, S. 86-94.
7. Djilas, M. (1969). There'll be many different Communisms in 1984 // The New York Times Magazine, 23.03., P. 17-19.
8. Gröger, F.Ch. (2005). Košický vládní program, počátek cesty k morálnímu úpadku, Pardubice. URL: <http://www.bruntal.net/2005040602-kosicky-vladni-program-pocatek-cesty-k-moralnimu-upadku> (data zvernennya: 10.11.2017).
9. Klíma, I. (2003). Karel Čapek – Politický novinář // Čapek K. O demokracii, novinách a českých poměrech. Praha, S. 3-18.
10. Kliment, A. (2008). 1968 – neb na rebelii je nás málo // Literární noviny, № 25, S. 7-9.
11. Kučera, K. (2007). O výklad našich nejnovějších dějin // Spor o smysl českých dějin 2. 1939-1989. Posuny a akcenty českých otázek, Praha, S. 470-481.
12. Kundera, M. (2007). Český úděl // Literární noviny, № 52. S. 17-19.
13. Lustigová, M., (2007). Kramář Karel První československý premiér, Praha, : Vyšehrad, 353 s.
14. Patočka, J. (1993). Co jsou Češi? Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení. Pr., Panorama, 240 s.
15. Patočka, J. (2006). Češi. Soubor textů k českému myšlení a českým dějanám. Tento svazek připravili k vydání Karel Palek a Ivan Chvatík, Sebrané spisy Iana Patočky, Svazek 12, Pr., S. 341-365.
16. Sviták, I. (2006). Národ a dějiny, Spor o českých dějin-2. 1938-1989 / Ed. M. Havelka. Pr., S. 109-120.